

Spoločenstvá machorastov biotopov periodicky obnažených dien v oblasti Bratislavy

Bryophyte communities on temporary emergent waterbeds in the Bratislava region (SW Slovakia)

KATARÍNA JANOVICOVÁ¹ & ANNA KUBINSKÁ²

¹*Katedra botaniky PríF UK, Révová 39, 811 02 Bratislava 1*

²*Botanický ústav SAV, Dúbravská cesta 14, 845 23 Bratislava 4*

During field research realized in 1997 and 1998, four bryophyte communities (*Riccio-Physcomitrelletum patentis*, *Botrydium granulatum* ass., *Funarietum hygrometricae*, *Physcomitrietum pyriformis*) on the emergent waterbeds of the rivers Danube and Morava were observed. Their short characteristic and ecology is presented. *Riccio-Physcomitrelletum patentis* is reported for the first time from the territory of Slovakia.

Na území Slovenska patria bryocenózy periodicky obnažených dien k takmer nespracovanej problematike, aj keď v súčasnosti patria tieto biotopy k zraniteľným a ustupujúcim a mnohé druhy machorastov, viazaných na ne, sú zahrnuté v Červenom zozname machorastov Slovenska. Chorológiou, ekológiou, biológiou niektorých typických taxónov obnažených dien sa zaoberali vo svojich prácach Peciar (1971), Pospíšil (1979, 1989), Janovicová & Kubinská (2002).

Metodika

Zápisy, pozorovania a odbery machorastov sme vykonávali od septembra 1997 do konca februára 1998 približne 2× do mesiaca. Od konca februára do apríla 1998 sa už druhové zloženie bryoflóry nemenilo, na jar vegetačný cyklus prerušila vysoká hladina vody.

Na zvolenom území bolo zistených niekoľko bryocenóz, z ktorých bola väčšia pozornosť venovaná spoločenstvu *Riccio-Physcomitrelletum patentis*, doteraz neuvedeného z územia Slovenska. Spoločenstvá machorastov boli spracované metódou züryšsko-montpelliarskej školy, hodnoty dominancie vychádzajú z 6-člennej stupnice podľa Freya (Peciar 1991), charakteristické druhy a triedy stálosti sme nezisťovali pre nízky počet zápisov z relatívne malého územia, boli prebraté z práce Drehwald & Preising (1991).

Syntaxonomická klasifikácia a ordinácia spoločenstiev kryptogamov vychádza z prác Hübschmann (1986), Šoltés (1989), Drehwald & Preising (l. c.), spoločenstvá fanerogamov sú uvedené vo formulácii, v akej boli uvedené v citovanej práci. Synsystematické zhodnotenie zistených spoločenstiev nebolo cieľom tejto práce a opiera sa najmä o literárne údaje. Nomenklatúra machorastov je podľa práce Kubinská & Janovicová (1998), rias podľa práce Hindák & Hindáková (1998) a kategórie ohrozenosti machorastov sú podľa Kubinská et al. (2001). Položky zriedkavejších druhov machorastov sú uložené v SLO.

Vybrané lokality sa nachádzajú v oblasti Bratislavy, v bezprostrednej blízkosti riek Morava a Dunaj. Terénny výskum bol zameraný najmä na oblasť inundačného štrkoviskového jazera Stará Morava pod Devínskym hradom, Sedláčkov ostrov, ostrov Sihot', ľavý breh Karloveského ramena ostrova Sihot' a pravý breh Dunaja pri Pečenskom lese.

Lokality zápisov

1. Devín, inundačné štrkoviskové jazero Stará Morava pod Devínskym hradom, tienisté brehy medzi porastom fanerogamov, 20×20 cm, E₀ 70 %, 1. 10. 1997;
2. Devín, inundačné štrkoviskové jazero Stará Morava pod Devínskym hradom, odkryté dno jazera, 20×20 cm, E₀ 70 %, 19.9.1997;
3. Sedláčkov ostrov, ľavý breh Devínskeho ramena, breh tesne pod trávnatými svahmi, 30×30 cm, E₀ 50 %, 21. 9. 1997;
4. Sedláčkov ostrov, ľavý breh Devínskeho ramena, odkryté dno, 20×30 cm, E₀ 70 %, 1. 10. 1997;
5. Sedláčkov ostrov, záver Devínskeho ramena pri vojenských kasárňach, odkryté dno, 30×30 cm, E₀ 60 %, 1. 10. 1997;
6. ostrov Sihot', odkryté dno mŕtveho ramena, 30×30 cm, E₀ 60 %, 12. 10. 1997;
7. ostrov Sihot', odkryté dno mŕtveho ramena tesne pri hrádzi s hlavným tokom Dunaja, 30×40 cm, E₀ 50 %, 12. 10. 1997;
8. tamže, o 2 m bližšie k vodnej hladine ramena, 30×40 cm, E₀ 60 %, 17. 9. 1997.

Charakteristika bryocenóz

Riccio-Physcomitrelletum patentis Allorge ex Hübschmann 1957 (tab. 1)

Spoločenstvo nebolo doteraz z územia Slovenska zaznamenané, preto nie je uvedené ani v Stručnom prehľade bryocenóz Slovenska (Peciar 1985).

Synchorológia

Toto efemérne spoločenstvo sa vyvíja na živiny bohatých, periodicky obnažovaných dnách mŕtvych ramien, brehov riek a jazier, dnách vypustených vodných nádrží a priehrad, letnených rybníkoch, sporadicky je rozšírené v celej strednej Európe (Drehwald & Preising l. c.). Peciar (1967) opisuje z Východoslovenskej nížiny bryofloru močaristých a vlhkých brehov vodných nádrží, pričom podľa druhového zloženia možno usúdiť, že ide o dané spoločenstvo. Z ostatných oblastí Slovenska údaje o jeho výskyte a rozšírení chýbajú, možno však predpokladať, že na našom území sa vyskytuje za vhodných podmienok na viacerých miestach Záhorskej, Podunajskej, Východoslovenskej nížiny, prípadne v oblastiach väčších vodných nádrží a priehrad.

Synmorfológia

Je to pionierske, efemérne spoločenstvo, rastúce niekedy samostatne ako iniciálne štádium sukcesného procesu na obnažených dnách, inokedy medzi ostrovčkami fanerogamov ako súčasť spoločenstiev vyšších rastlín, preto sú aj názory autorov na jeho klasifikáciu a zaradenie rôzne. Počet kryptogamov, tvoriacich toto spoločenstvo, je veľmi nízky, väčšinou 4 – 5 druhov, ich pokryvnosť sa pohybuje medzi 30 – 70 %. Charakteristickými druhmi spoločenstva sú *Aphanorrhagma patens* a *Riccia cavernosa*, s triedami stálosti

IV-V (Hübschmann 1986, Drehwald & Preising l. c.), sprievodné druhy sú *Botrydium granulatum*, *Riccia glauca*, *Pseudephemerum nitidum*, *Pohlia wahlenbergii*, *Bryum erythrocarpum* agg., *Physcomitrium pyriforme* a i. Niekedy sú jeho súčasťou druhy splavené z lužných lesov (*Leskea polycarpa*, *Amblystegium serpens*), kamenitých brehov (*Cinclidotus riparius*) a mokrých lúk (*Calliergonella cuspidata*), prípadne niektoré synantropné druhy (*Marchantia polymorpha*, *Funaria hygrometrica*, *Bryum bicolor*) a neofyty (*Lunularia cruciata*).

Synfenológia

Riccio-Physcomitrelletum patentis patrí medzi efemérne a nestabilné spoločenstvá, ktoré sa na danej lokalite nemusia vyvinúť každý rok. Jeho výskyt je úzko viazaný na celkové pomery biotopu a ovplyvnený najmä výškou vodnej hladiny. Na lokalitách ostrovov Sihot' a Sedláčkov bolo prvý krát pozorované v auguste a na jeseň r. 1994, kedy bola hladina vody v Dunaji dlhodobejšie extrémne nízka. Počas nasledujúcich rokov bolo na sledovaných lokalitách vyvinuté len fragmentárne alebo chýbalo, optimum dosiahlo znovu na jeseň r. 1997 počas dlhodobo nízkej vodnej hladiny. Ako vyplýva z vyššie uvedených faktov, optimum rozvoja dosahuje v jesenných mesiacoch, s príchodom zimy (sneženie), no najmä stúpnutím vodnej hladiny dochádza k zániku tohto efemérneho spoločenstva.

Synekológia

Spoločenstvo je primárne viazané na periodicky obnažené brehy a dná pomaly tečúcich a stojatých vôd v planárnom a kolínnom stupni. Stanovištia sú väčšinou mierne zatienené až slnečné, pôdy sú piesočnaté, piesočnato-hlinité, hlinito-piesočnaté, vlhké až mokré, často obohatené nitrátmi a organickými látkami z nánosov počas záplav (Hübschmann 1957, Drehwald & Preising l. c.). Je z jedným z iníciaľných spoločenstiev na takýchto biotopoch a nadväzujú naň spoločenstvá fanerogamov zväzov Nanocyperion alebo Bidention (Drehwald & Preising l. c.), zo spoločenstiev kryptogamov sú to najmä spoločenstvá synantropných stanovišť ako *Funarietum hygrometricae* a *Physcomitrietum pyriformis*.

Syntaxonómia

Prvý raz opísal spoločenstvo machorastov s výskytom *Riccia cavernosa* Allorge (1921) ako ass. á *Riccia crystalina* et Siphoneés z Francúzska, kde zachytil aj prítomnosť viacerých rias (tr. Xanthophyceae, Chlorophyceae). Podrobne sa spoločenstvom *Riccio-Physcomitrelletum patentis* zaoberal Hübschmann (1957), ktorý ho zaradil do novovytvoreného zväzu *Physcomitrellion patentis* Hübschmann 1957. V súčasnosti je tento zväz zaradený do radu *Funarietalia hygrometricae* Hübschmann 1957 a triedy *Funarietea hygrometricae* Hübschmann 1957. Viacerí fytoecológovia hodnotia toto spoločenstvo ako súčasť asociácií fanerogamov, napr. Uhlig (1939) uvádza charakteristické a sprievodné druhy machorastov v spoločenstve *Eleocharetum ovatae*, Philippi (1968) ho zjednotil s *Cypero-Limoselletum*, Boros (1968) udáva vyššie

spomenuté druhy z Maďarska ako typické najmä v asociácii *Dichostyli-Gnaphalietum uliginosi* z triedy *Isoeto-Nanojuncetea*, zväz *Nanocyperion*.

Ohrozenosť, ochrana

Biotope obnažených dien mŕtvych ramien, jazier, rybníkov a brehov riek patria k zriedkavým a v súčasnosti ohrozeným na väčšine územia Slovenska, avšak objektívne hodnotiť ohrozenosť tohto spoločenstva na Slovensku nie je možné, nakoľko chýbajú údaje o jeho synchorológii. Viaceré druhy spoločenstva (aj obidva charakteristické) sú zaradené v Červenom zozname machorastov Slovenska (Kubinská et al. 2001), ako *Riccia cavernosa* (NT), *R. fluitans* (NT), *Ricciocarpos natans* (VU), *Aphanorrhegma patens* (VU), *Pseudephemerum nitidum* (VU).

Tab. 1. *Riccio-Physcomitrelletum patentis*

Zápis č.	1	4	5	6	7
E ₀ %	70	70	60	60	50
Počet druhov	4	9	4	11	5
<i>Riccia cavernosa</i>	2	3	3	2	2
<i>Aphanorrhegma patens</i>	3	2	1	2	2
<i>Botrydium granulatum</i>	1	1	1	1	2
Algae sp. div	2	2	.	1	.
<i>Riccia fluitans</i>	.	1	.	+	.
<i>Riccia glauca</i>	.	.	.	+	+
<i>Bryum argenteum</i>	.	.	2	.	+
<i>Pohlia wahlenbergii</i>	.	.	.	1	.
<i>Pseudephemerum nitidum</i>	.	+	.	.	.
<i>Brachythecium rutabulum</i>	.	+	.	+	.

druhy s výskytom iba v jednom zápise:

č. 4 – *Lunularia cruciata* +, *Leskea polycarpa* +

č. 6 – *Pellia endiviifolia* +, *Marchantia polymorpha* +, *Calliergonella cuspidata* +

Botrydium granulatum ass. Hübschmann 1957 (tab. 2)

Spoločenstvo *Botrydium granulatum* ass. predstavuje efemérne a pionierske spoločenstvo v iničiálnom štádiu osídľovania obnažených dien. Dominujúcim prvkom cenózy sú žltozelené riasy *Botrydium granulatum*, *Vaucheria* sp. a vláknité zelené riasy. Po opadnutí vody vytvárajú masové záradky na piesočnato-hlinitých dnách, menej na piesočnatých. Z machorastov sa v ňom vyskytujú juvenilné stielky druhov *Riccia cavernosa* a *Aphanorrhegma patens*. Životnosť spoločenstva je veľmi krátka, stielky žltozelených rias po niekoľkých dňoch (v závislosti od podmienok prostredia – za 5 až 8 dní [Hübschmann 1957]) odumrú. Sukcesia pokračuje ďalej spoločenstvom *Riccio-Physcomitrelletum patentis*, alebo na príliš vysušených plochách priamo asociáciami fanerogamov. Synsystematické zaradenie spoločenstva a jeho postavenie je zatiaľ stále nevyjasnené.

Tab. 2. *Botrydium granulatum* ass.

Zápis č.	2	3	8
E ₀ %	70	50	60
Počet druhov	3	4	4
<i>Botrydium granulatum</i>	4	2	3
Algae sp. div.	2	2	+
<i>Riccia cavernosa</i>	+	+	+
<i>Aphanorrhagma patens</i>	.	.	+
<i>Riccia fluitans</i>	.	+	.

Funarietum hygrometricae Gams 1927

Je to spoločenstvo, ktoré je viazané na sekundárne, antropogénne biotopy ako spáleniská, okraje ciest, navážky zeminy a iné. Charakteristickým druhom je *Funaria hygrometrica*, znášajúci vysoké koncentrácie dusičnanov a nitrátov. Na území Bratislavy patrí druh aj spoločenstvo k pomerne rozšíreným, sprievodnými druhmi sú na suchých miestach apofyty *Ceratodon purpureus*, *Bryum argenteum*, *B. caespiticium* (*Funarietum hygrometricae typicum*). V oblasti dunajských ostrovov je spoločenstvo rozšírené najmä v blízkosti záhradkárskeho osád. Zaznamenaný zápis predstavuje variantu spoločenstva, ktorá sa vytvára na vlhkých miestach – *Funarietum hygrometricae marchantietosum polymorphae*. Životnosť spoločenstva je pomerne krátka, približne 5 – 6 rokov (Šoltés l. c.) na spáleniskách, na okrajoch ciest a navážkach zeminy ešte kratšia (max. 2 roky). Syntaxonomicky je zaradené do triedy *Funarietea hygrometricae*, radu *Funarietalia hygrometricae* a zväzu *Funarion hygrometricae* Hadač 1948. Spoločenstvo ani jeho druhy nepatria na Slovensku medzi ohrozené.

Lokalita: Devínska cesta, ľavý breh Karloveského ramena pri zastávke Zlaté schody, navožená zemina pri záhradkárskej osade, 40×40 cm, E₀ 70 %, počet druhov 8, 16. 2. 1998. *Funaria hygrometrica* 3, *Barbula unguiculata* 1, *Marchantia polymorpha* 1, *Physcomitrium pyriforme* 1, *Bryum caespiticium* +, *Riccia glauca* +, *Pottia truncata* +, *Bryum erythrocarpum* agg. +.

Physcomitrietum pyriformis Waldheim 1944

Pionierske, krátkodobé spoločenstvo, ktoré sa vyskytuje v jarných mesiacoch na vlhkej holej pôde, brehoch potokov, riek, náplavách bahna, vlhkejších poliach. Zo Slovenska doteraz nebolo udávané, aj keď pravdepodobne nepatrí medzi vzácne a zriedkavé bryocenózy. Charakteristickým druhom je *Physcomitrium pyriforme* (Drehwald & Preising l. c.), medzi sprievodnými druhmi je viacero ruderalných druhov ako *Funaria hygrometrica*, *Marchantia polymorpha*, *Barbula unguiculata*, čo je dané viazanosťou spoločenstva na sekundárne, často antropogénne biotopy.

Syntaxonomicky patrí rovnako ako predchádzajúca bryocenóza do triedy *Funarietea hygrometricae*, radu *Funarietalia hygrometricae* a zväzu *Funarion hygrometricae*.

Lokalita: Devínska cesta, ľavý breh Karloveského ramena pri zastávke Zlaté schody, okraje periodicky zaplavovanej poľnej cesty, 50×50 cm, E₀ 70 %, počet druhov 8, 16. 2. 1998.
Physcomitrium pyriforme 3, *Pohlia wahlenbergii* 1, *Pseudephemerum nitidum* 1, *Dicranella schreberiana* +, *Riccia glauca* +, *Marchantia polymorpha* +, *Funaria hygrometrica* +, *Aphanorhegma patens* (odumierajúce rastlinky) +.

Pod'akovanie

Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA č. 2/1068/21.

Literatúra

- Allorge P., 1921/22: Les associations végétales du Vexin français. – Rev. Gen. Bot. 33: 598 – 605, 34: 251 – 256, 564 – 637.
- Boros Á., 1968: Bryogeographie und Bryoflora Ungarns. Akadémiai kiadó, Budapest.
- Drehwald U. & Preising E., 1991: Die Pflanzengesellschaften Niedersachsens – Moosgesellschaften. – Naturschutz und Landschaftspflege in Niedersachsen, 20/9, 204 pp.
- Hindák F. & Hindáková A., 1998: Sinice a riasy. – In: Marhold K. & Hindák F. (eds), Zoznam nižších a vyšších rastlín Slovenska. Veda SAV, Bratislava, pp. 11 – 100.
- Hübschmann v. A., 1957: Kleinmoosgesellschaften extremster Standorte. – Mitt. Florist.-Soziolog. Arbeitsgem. 6/7: 130 – 146.
- Hübschmann v. A., 1986: Prodrómus der Moosgesellschaften Zentraleuropas. J. Cramer, Berlin, Stuttgart.
- Janovicová K. & Kubinská A., 2002: Fenológia druhov *Riccia cavernosa* a *Aphanorhegma patens* na obnažených dnách Dunaja v oblasti Bratislavy. – Bryonora, Praha, 29: 1 – 6.
- Kubinská A., Janovicová K. & Šoltés R., 2001: Aktualizovaný zoznam machorastov Slovenska. – Bryonora, Praha, 28: 4 – 10.
- Kubinská A. & Janovicová K., 1998: Machorasty (Bryophyta). – In: Marhold K. & Hindák F. (eds), Zoznam nižších a vyšších rastlín Slovenska. Veda SAV, Bratislava, pp. 297 – 331.
- Peciar V., 1967: Moose (Bryophyta) des südlichen Teils der Ostslowakischen Tiefebene. – Acta Fac. Rerum Nat. Univ. Comeniana, Bot. 14: 25 – 82.
- Peciar V., 1971: Beitrag zur Topographie des Lebermooses *Riccia cavernosa* Hoffm. em. Raddi in der Tschechoslowakei. – Acta Fac. Rerum Nat. Univ. Comeniana, Bot. 17: 125 – 130.
- Peciar V., 1991: Epifytické machové spoločenstvo *Pylaisietum polyanthae* Gams ex Felföldy 1941 na Slovensku. – Biológia, Bratislava, 46, 9: 791 – 798.
- Peciar V., 1985: Stručný prehľad bryocenóz Slovenska. – Biológia, Bratislava, 40: 37 – 47.
- Philippi G., 1968: Zur Kenntnis der Zwergbinsengesellschaften (Ordnung der *Cyperetalia fusci*) des Oberrheingebietes. – Veröff. Landesstelle Naturschutz Baden-Württemberg, 36: 65 – 130.
- Pospíšil V., 1979: Verbreitung des Laubmooses *Pseudephemerum nitidum* (Hedw.) Reim. in der Tschechoslowakei. – Čas. Morav. Mus. Brno, 64: 65 – 74.
- Pospíšil V., 1989: Die Laubmoose *Dicranoweisia cirrata* (Hedw.) Lindb. ex Milde und *Aphanorhegma patens* (Hedw.) Lindb., ihre Verbreitung und Gefährdung in der Tschechoslowakei. – Čas. Morav. Mus. Brno, 74: 151 – 166.
- Šoltés R., 1989: Ekologicko-syntonomické hodnotenie bryocenóz Vysokých a Belianskych Tatier. Biol. Práce Slov. Akad. Vied.
- Uhlig J., 1939: Die Gesellschaft des nackten Teichschlammes (*Eleocharietum ovate*). Veröff. Landesver. Sächs. Heimatschutz z. Erforsch. d. Pflanzenges. Sachsens. Dresden.